

Een beeld uit *Shalom Allemaal!*
FOTO PLAYS

Kevin Janssens in *Rough Diamonds*.
FOTO NETFLIX

Joodse taal beleeft revival dankzij televisieseries als *Rough Diamonds* en *Shalom Allemaal!*

Jiddisch is niet alleen voor ‘bollebozen’ (*)

(*) en ook dat is een Jiddisch woord

De tv-serie *Rough Diamonds* (Netflix) en de documentaire *Shalom Allemaal!* (Play4) geven niet alleen een inkijk in het leven van de gelovige Joodse gemeenschap, ze laten ons ook kennismaken met het Jiddisch. “Het is fantastisch hoeveel aandacht de taal ineens krijgt”, zegt Paul Gybels, docent Jiddisch aan het Instituut Joodse Studies (IJS) van de Universiteit Antwerpen.

TEKST: KRIS VANMARSENILLE
BEELD: NATTIDA-JAYNE KANYACHALAO

Netflix-kijkers hebben drie jaar geleden al kunnen genieten van de taal in de serie *Unorthodox* over een jonge vrouw die ontsnapt uit de streng Chassidische gemeenschap waarin ze is opgegroeid in Brooklyn. De Israëlische dramaserie *Shtisel* was eveneens een groot succes op de streamingdienst. Daarin spreken de acteurs Jiddisch en, vooral, Hebreeuws door elkaar. En nu is er dus *Rough Diamonds*, een topreeks met Vlaamse acteurs die Jiddisch hebben geleerd om hun rol te kunnen spelen.

Paul Gybels is blij met al die aan-

Nederlandse woorden als ‘smoes’, ‘heibel’, ‘kapsones’, ‘habbekrats’ of ‘schorremorrie’ komen allemaal uit het Jiddisch.

dencht voor de taal en de Joodse cultuur. Gybels is van opleiding ingenieur, was even assistent aan de universiteit en daarna jarenlang eindredacteur bij de krant *De Standaard*. Hij studeerde verschillende talen, waaronder Italiaans en Duits. “Toen ik in vertaling een prachtig verhaal las van Nobelprijswinnaar Isaac Singer, een Poolse Jood die in het Jiddisch schreef, was ik zo onder de indruk dat ik het boek in de oorspronkelijke taal wilde lezen. Zo ben ik met Jiddisch begonnen. En het is al gauw een uit de hand gelopen hobby geworden. Ik ben aan de Universiteit van Antwerpen een opleiding gaan volgen en toen mijn docente ermee ophield, heb ik gesolliciteerd om haar op te volgen. Nu ben ik dus al vijftien jaar docent en dat ben ik heel graag. Ik hoop dat ik kan blijven lesgeven tot ik voor de klas doodval.”

Wat hij vindt van *Rough Diamonds*: “Veel van mijn oud-studenten spelen erin mee, meestal in figurantenrollen, maar één enkeling heeft ook tekst. Het Jiddisch van de hoofdacteurs vind ik redelijk, al kan dat van Kevin Janssens beter. Maar uiteraard ben ik blij met zo’n serie. Alles wat deze mooie taal in de kijker zet, maakt me blij.”

Duitse klanken, Hebreeuwse letters

Volgens Gybels is Jiddisch voor Nederlandstaligen niet zo moeilijk om te leren. Het is een Germaanse taal met een beperkt aantal naamvallen en een woordenschat die voornamelijk met de Duitse verwant is, maar ze bevat ook duizenden Hebreeuwse en Slavische woorden. Het moeilijke is

dat Jiddisch geschreven wordt in het Hebreeuwse schrift, een totaal ander alfabet dus, te lezen van rechts naar links.

“Maar ook dat kun je snel leren”, zegt Gybels. “In mijn eerste lessen toon ik een paar honderd afbeeldingen met het Jiddische woord eronder. Na één les kunnen mijn studenten al een beetje lezen.”

Gybels heeft zijn syllabus al een paar keer herschreven op basis van de handboeken van buitenlandse collega’s. “Anders wordt het saai”, zegt hij.

Gybels animeert ook een leesclub waarin zo’n twintig Joden en niet-Joden twee keer per maand samenkomen om Jiddische literatuur te lezen. Elk boek dat er gelezen wordt, voorziet hij van een uitgebreide woordenlijst met behulp van het Jiddisch Nederlands Woordenboek. Dat is een online woordenlijst waaraan de Nederlandse Jiddischist Justus van de Kamp al vele jaren werkt. Het is uitgegroeid tot het grootste online Jiddische woordenboek van de wereld, vooral gebruikt in Nederland, maar ook geraadpleegd door liefhebbers en gebruikers van de taal in de hele wereld.

Alle standen

De klas van Gybels telt elk jaar een tiental studenten die om de meest diverse redenen de lessen volgen. Behalve reguliere studenten die het als een keuzevak in de opleiding taal- en letterkunde hebben, zijn er ook studenten van buiten de universiteit. Er zijn Joden bij, maar ook veel mensen die met Joden samenwerken, zoals psychologen, advocaten of artsen, of

gewoon mensen die geïnteresseerd zijn in de taal of de literatuur.

Sinds kort geeft hij, op vraag van een jonge rabbijn, ook les aan jongeren van de Israëlische gemeenschap Shomre Hadas. “De rabbijn wilde de jongeren van de gemeenschap opnieuw met Jiddisch in contact brengen”, vertelt Gybels. “Zij spreken vaak geen Jiddisch meer, maar Nederlands of andere talen. Het is zonder meer boeiend om ook aan deze groep les te geven.”

Bakermat Litouwen

Gybels schoolt zich geregeld bij, onder andere in de zomerschool in Vilnius, ook wel het “Jeruzalem van Litouwen” genoemd omdat daar de wortels van de taal liggen. Op die zomercursussen komen mensen uit de hele wereld af. Gybels’ ogen blinken als hij erover vertelt. “Alle studenten woonden samen in de Militaire School, ik ontmoette er mensen uit de hele wereld en de voertaal was er Jiddisch. Een geweldige ervaring.”

Maar ook tijdens zomerscholen in Brussel en Tel Aviv ontmoet hij mensen die om de meest diverse redenen Jiddisch praten of het willen leren. Ook de Universiteit van Amsterdam is dit jaar herbegonnen met een opleiding. “De studie van die taal is onmisbaar om de geschiedenis van het Joodse leven in Amsterdam in kaart te brengen”, staat op de website van de unief te lezen.

Het is duidelijk dat de aandacht voor de Joodse cultuur ook het Jiddisch een boost heeft gegeven. Een taal die al tien eeuwen bestaat, verdwijnt ook niet zomaar.

Paul Gybels
Docent Jiddisch

“Rough Diamonds? Het Jiddisch van Kevin Janssens kan beter, maar uiteraard ben ik blij met zo’n serie. Alles wat deze mooie taal in de kijker zet, maakt me blij.”

Paul Gybels geeft Jiddische les. Op de achtergrond een Jiddische tekst in Hebreeuws schrift, te lezen van rechts naar links.

Jiddische woorden in het Nederlands

Tientallen woorden uit het Jiddisch zijn in het Nederlands gelopen. De meeste worden vooral in Nederland gebruikt, maar ook hier in Vlaanderen is een aantal woorden gemeengoed.

Enkele voorbeelden.

- smoes: uitvlucht
- noppes: niets
- schorremorrie: onbeschofte mensen
- bajes: gevangenis
- sof: tegenvaller
- heibel: herrie
- mesjogge: gek
- habbekrats: klein beetje geld
- mazzel: gelukje
- jatten: stelen
- kapsones: streken, kuren
- bolleboos: heel slim iemand
- gein: grap

(kvm)

Hulp voor het woordenboek

Het woordenboek Nederlands Jiddisch waaraan Justus van de Kamp al meer dan dertig jaar werkt, heeft wat extra steun nodig. De man zelf werkt gratis, maar om het woordenboek online bruikbaar te houden, is enige digitale ondersteuning nodig. Katelijne Theeuwissen, lid van de Jiddische leesclub in Antwerpen, wil iets doen om de toekomst van het woordenboek te helpen verzekeren. Op 25 mei komt Justus van de Kamp naar Antwerpen voor een lezing. Theeuwissen brengt samen met een bevriende muzikant klezmermuziek. (kvm)

De avond vindt plaats op donderdag 25 mei om 19.30 uur in '22B', Sint Vincentiusstraat 22B in Antwerpen.

De lange reis van het Jiddisch

Ooit spraken enkele miljoenen Joden over heel Europa Jiddisch, nu zijn ze nog met ongeveer 600.000, van wie 250.000 in de Verenigde Staten, 250.000 in Israël en 100.000 verspreid over Europa. In New York, Londen, Manchester en Antwerpen is de taal nog erg levendig. In Oost-Europa, ooit de bakermat van een rijke Jiddische cultuur, komt de taal nauwelijks nog voor.

Links: Eliëzer Ben-Jehoeda.
FOTO BR

Rechts: Nobelprijswinnaar Isaac Singer schreef al zijn boeken in het Jiddisch. FOTO BR

zelf noemden, het hard te verduren. Onderweg naar het Heilig Land richtten de kruisvaarders ware slachtpartijen aan onder de Joodse bevolking. Ook nadien vonden nog geregeld pogroms plaats. Grote groepen Joden vluchtten naar Oost-Europa, naar Polen, Oekraïne en de Baltische staten. Daar verrijkten ze hun taal met Slavische woorden en werd het Jiddisch dat we nu kennen geboren. In de loop van de volgende eeuwen ontwikkelde zich in die regio een Jiddische cultuur, met de eigenzinnige klezmermuziek en een eigen literatuur.

In de zeventiende eeuw kwam een tweede migratiegolf vanuit het Rijnland op gang, deze keer naar onze contreien, vooral naar Amsterdam. Omdat ze vanaf de achttiende eeuw burgerschap kregen in Nederland, vervulden de Joden al snel hun Jiddisch voor Nederlands. In de negentiende eeuw verbood koning Willem I zelfs het spreken van andere talen in

zijn land. Zo stierf het West-Jiddisch uit, maar in al die eeuwen van samenleven tussen Joden en Nederlanders had het wel zijn sporen nagelaten in het Nederlands. Nog altijd gebruiken wij woorden die we aan het Jiddisch te danken hebben. (zie kader)

Genadeslag

Aan het einde van de negentiende eeuw en vooral in de eerste decennia van de twintigste eeuw was de economische situatie in Oost-Europa lametabel en laaide het antisemitisme hoog op. Veel Joden trokken opnieuw westwaarts. In die periode kwamen ook de eerste groepen in Antwerpen terecht. Zij brachten hun Jiddisch mee.

In Oost-Europa bracht de Holocaust de genadeslag toe aan de Jiddische cultuur. Zowel in Polen en Oekraïne als in de Baltische staten werden duizenden Joden vermoord. Vele anderen sloegen op de vlucht om nooit meer terug te keren. De taal wordt er nu nog nauwelijks gesproken.

Joden die tijdens het naziregime op de vlucht waren gelagen of die de kampen hadden overleefd, keerden meestal niet terug naar hun land van oorsprong. Zij kwamen onder andere in Antwerpen en Brussel terecht, maar ook in Groot-Brittannië en in de Verenigde Staten, waar ze hun eigen gemeenschappen vormden. In Brooklyn ontstond zo een grote ultraorthodoxe gemeenschap die strenge regels volgt en erg op zichzelf gericht is. Over die gemeenschap gaat de reeks *Unorthodox*. Hun Jiddisch heeft heel wat Engelse woorden opgenomen.

De meeste Antwerpse Joden leven volgens de strenge chassidische re-

gels. Velen spreken nog Jiddisch, maar gebruiken ook veel woorden uit andere talen, vooral omdat iedereen wel familie in een of ander buitenland heeft.

En in Israël?

In Israël spreken alleen ultraorthodoxen nog Jiddisch. En ook dat is weer een bijzondere geschiedenis. De Joden uit Oost-Europa die in de jaren 1910 en 1920 naar Palestina emigreerden, spraken voornamelijk Jiddisch, maar al gauw ontstond onder de zionisten het verlangen naar een eigen taal. De Litouwer Eliëzer Ben-Jehoeda emigreerde aan het eind van de negentiende eeuw naar Palestina en wilde het Hebreeuws in ere herstellen als taal voor de Joodse migranten. Hij ontwierp het Ivrit, het moderne Hebreeuws, dat door de Britten in 1922 erkend werd al officiële taal voor de Joden in het Britse mandaatgebied. Bij de oprichting van Israël in 1948 kozen de stichters van het land voor het Hebreeuws ten nadele van het Jiddisch en van andere, kleine Joodse talen.

Maar dat moderne Hebreeuws vormde een probleem voor de ultraorthodoxe Joden. Aan de heilige taal van de Thora mag niet zomaar worden gesleuteld, vonden ze. De aanpassingen die Ben-Jehoeda had doorgegeven vormden de nieuwe woorden die hij had ontworpen voor begrippen als ‘elektriciteit’ en ‘vliegtuig’ konden ze niet aanvaarden. Dan spraken ze nog liever Jiddisch. En zo komt het dat je in de ultraorthodoxe wijken van Jeruzalem nog altijd veel Jiddisch hoort. (kvm)